

188 294

TARİHTEN GÜNÜMÜZE

KUR'AN İLİMLERİ ve TEFSİR USÛLÜ

Türkiye Diyanet Vakfı İslam Araştırmaları Merkezi Kütüphanesi	
Doc. No:	188294
Tas. No:	297.201. TAR.6

İLİM YAYMA VAKFI
Kur'an ve Tefsir Akademisi

© İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi
Kur'an ve Tefsir Akademisi Araştırmaları: 01

Tarihten Günümüze Kur'an İlimleri ve Tefsir Usûlü

Editörler

Bilal GÖKKIR
Necdet YILMAZ
Ömer KARA
Muhammed ABAY
Necmettin GÖKKIR

Redaksiyon

Bilal GÖKKIR
Necdet YILMAZ

Grafik Tasarım: TN İletişim

Baskı: Özkan Matbaacılık / İvedik Ankara

ISBN 978-605-5932-27-5

1. Baskı: Ağustos 2009

Yazılardaki üslup ve hukuki sorumluluk yazarlara aittir.

İlim Yayma Vakfı Kur'an ve Tefsir Akademisi

Molla Hüsrev Mahallesi Akıfpaşa Sokak

No:2 34134 Vefa, Eminönü / İstanbul

tel.: 0212. 511 22 90 - faks: 0212. 511 22 90

e-posta: yazakademisi@gmail.com

Tefsir Usulünde “Lafız-Mana” İlişkisinin Tespiti ve Bağlam Bilgisinin Önemi

Necmettin GÖKKIR

Dr., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

GİRİŞ

Dili, “her topluluğun gaye ve düşüncelerini iletmediği lafızlar”¹ olarak tanımlayan İbn Cinnî (v. 392/1002) lafızların mânaları barındırarak insanlar arasındaki iletişimi sağlayan en temel araç olduğunu ifade etmektedir. Nitekim Kur’an’da insanın yaratılış hikâyesi anlatılırken insana diğer varlıklardan farklı olarak eşyanın isimleri/lafızları öğretildiği² ve bu lafızlarla beyan edebilme yetisinin verildiği³ vurgulanmaktadır. Hakikatte, “insan konuşan bir varlıktır”⁴ tanımlamasında da görüldüğü gibi, insan lafızlarla iletişim kuran tek varlık olarak değerlendirilmektedir.

Abdulkahir el-Cürcânî (v. 471/1078)’ye göre lafızlar mânaları ihtiva eden kalıplardır.⁵ İnsanın mânaları ifade etmede lafızları kullanması temelde lafız-mana arasındaki delalet ilişkisini gündeme getirmektedir. Lafız-mana arasındaki bu delalet ilişkisi dilbilimin temel sorunu olmaktadır.

¹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, I/33.

² Bkz: Bakara 2/31

³ Bkz: Rahman 55/3

⁴ Tanım için bkz. el-Ebheri, *İşagoci*, s. 1.

⁵ Cürcânî *Delâilü'l-lcâz*, s. 52, 54, 56

Konu Tefsir ilmi açısından da oldukça önemli görölmüştür. Kur'an'ı anlama ve karşılaşılan sorunları Kur'an'dan hareketle çözümleme düşüncesi bu konuda çaba gösterenleri öncelikle Kur'an lafızları ile karşı karşıya getirmiş ve bu da ilk tefsir çalışmalarının lafız eksenli olarak sürdürölmesine sebebiyet vermiştir. Dil merkezli bu çalışmalar, lafızların mânâ delaletlerini tespit etmenin ötesinde, murad-ı ilahiyi bulmayı hedeflediğinden, lafızların delaletlerini belirlemede etkin olan metin dışı karineleri de araştırmaya yönelmiştir. Bir başka ifadeyle, ilk planda kelime ve terkiplerin dil kuralları çerçevesinde anlamlandırılmasına yönelen tefsir ilmi aynı zamanda nüzul zamanı ve mekânı ile nüzul esnasında âyetlerin inişine neden olan olayların mânâyı belirlemedeki esaslara yoğunlaştığı da görülecektir. Nitekim buradaki çabalar sonradan müstakil ilimler şeklinde ortaya çıkacak olan Kur'an ilimlerinin temellerini teşkil etmektedir.

Kur'an Arapların kendi dilleriyle nazil olduğundan⁶ haliyle lafızların ilk delaletlerinin anlaşılması bu muhataplar için büyük bir problem teşkil etmemiştir. Ancak Kur'an lafızlarının delalet ettiği mânâlar sadece gündelik Arap dilinin delaletleriyle sınırlı değildir. Zira *kasd-ı mütekellim*'in tespiti sadece lafız ve lûgat bilgisiyle mümkün değildir. Molla Fenârî'nin de işaret ettiği üzere dil ilimlerini tefsir ilminden ayıran husus temelde, bu ilimde mutlak olarak lafızların delaletinin değil, Cenâb-ı Hakk'ın muradı olan lafızların delaletinin söz konusu edilmesidir.⁷ Taftazânî Tefsir ilmini, "murada delalet etmesi bakımından kelimadaki lafızların hallerini araştıran ilimdir" şeklinde tarif eder, ancak Molla Fenârî, Taftazânî'nin yapmış olduğu bu tanımlamayı, lafızların hallerini incelemenin her zaman mânâyı tespitte yetkin olmayacağı kanısıyla tenkit etmektedir. Ona göre, kıraat ilmi tefsir ilminden bir cüz iken, imâle, medd, kasr, itâle gibi konular lâfzî araştırma oldukları halde kastedilen mânânın keşfinde doğrudan etkili değillerdir.⁸

Kur'an ilimlerinin lafızların delalet tespitindeki rolüne birçok İslâm âlimi dikkat çekmiştir. Bunlardan Ebu Hayyan (v. 654/) tefsirde yararlanılacak ilimler arasında fıkıh usûlü ilmini sayarken, Kur'an'daki delalet bahislerinin aslında lûgat ve dilbilim konuları arasında bulunduğunu, ancak lûgatçiler ve nahivciler dışındakilerin bu konuları akli delillerle (mantık ile) birleştirerek buradan usûl ilmini ortaya koyduklarını belirtir.⁹ Aynı şekilde Kafıyeci de Kur'an ilimlerinin temelde Kur'an'daki lafızların delaletinin tespiti konusundaki rollerine vurgu

⁶ Fussilet 41/44; Yusuf 12/2; Ra'd 13/37; Taha 20/113; Zümer 39/28; Sûrâ 42/8; Zuhuruf 43/3.

⁷ Molla Fenârî, *Aynu'l-Âyân*, s. 5; Kafıyeci, *Kitâbü't-Taysir fî Kavaidi 'İlmi't-Tafsir*, s. 31, 32

⁸ Molla Fenârî, s. 4.

⁹ Ebu Hayyan, *Tefsirü'l-Bahri'l-Muhit*, 1/6.

yapar.¹⁰ Müfessirlerin yapmış olduğu tefsir ilmi tanımlarının hemen tümünde, lafzın mânasının tespitiyle, maksadın beyan edilmesi konuları ön plandadır ki bu vurgu daha yakın dönemde yaşayan usûlcülerin temel konuları arasındadır. Hüseyin ez-Zehebî’ye göre tefsir, Allahın muradından bahseden bir ilim olup mânanın anlaşılması ve maksadın açıklanmasını kendine vazife edinmiştir.¹¹ Zerkanî de aynı şekilde tefsiri, Allah’ın muradından bahseden bir ilim olarak tarif etmektedir.¹² Kur’an’daki lafızların mânâ delaletinin ve murad-ı ilahinin tespiti tefsir ilminin konusu ise, tefsir usûlü de –mantıki bir sonuç olarak– buna yönelik metot ve usûl geliştirmiş olmalıdır. Bu çalışmada Kur’an’ın dil özelliklerinden yola çıkarak, lafız mânâ ilişkisinin nasıl sistemleştirileceği konusu tefsir usûlünün verilerinden yola çıkılarak oluşturulacaktır. Bu amaca yönelik olarak ilk önce delalet teorilerinden bahsedilecek ve ardından Kur’an ilimlerinde lafız-mânâ ilişkisinin bağlam bilgisi çerçevesinde nasıl tasnif edilebileceği ele alınacaktır.

LAFİZ-MANA İLİŞKİSİNE DAİR DELALET TEORİLERİ

Klasik Usûlde Lafzın mânaya Delaleti

Sözlükte delâlet kavramı, “kendisiyle bir şeyin bilgisine ulaşılan şey” olarak tanımlanmaktadır.¹³ Delâlet, söylenilen sözün hangi anlamı için vaz’ edildiğine işaret için kullanılan bir kelimedir. Kur’an lafızlarını anlama ve yorumlamada klasik İslâm usûlcüleri konuyu “Delaleti açısından Lafızlar” başlığı altında sistematize etmişlerdir.

Delalet ilmi, Türkçeye Anlambilim olarak tercüme edilebilir. Tıpkı İngilizce’deki Semantik gibi lafızların, terkiplerin ve cümlelerin mânasını kendine konu edinmiş bir ilim dalı olduğunu söylemek mümkündür.¹⁴ Klasik usûlcülerin terminolojisinde İbarenen/lafzın delaleti, işaretin delaleti, nassın delaleti, iktizanın delaleti kavramları bulunmaktadır:

İbarenen Delâleti: Lafzın zâhirinden anlaşılan mânaya, ibarenin delaleti denir. Buna nass’ın harfî mânası da denmektedir.¹⁵ Lafzın sevkedilme amacı olan mânaya delâletiyle amel etmek ise lafzın zâhiri ile amel etmek anlamına gelmektedir.¹⁶

¹⁰ Kafıyeci, s. 150-151.

¹¹ Zehebî, *et-Tefsir ve'l-Müfessirin*, 1/15.

¹² Zerkanî, *Menahilu'l-İrfan*, 2/6.

¹³ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 316.

¹⁴ Ömer, Ahmed Muhtar, *‘İlmü'd-Delale*, s. 11.

¹⁵ Bkz: Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 226. Ayrıca bkz. Serahsî, *Usûl*, 1/236.

¹⁶ Pezdevî, *Kenzü'l-vusûl ilâ Ma'rifeti'l-Usûl*, 1/ 171.

Buna örnek olarak, وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا “Allah alış verişini helal, ribâyı haram kılmıştır”¹⁷ âyeti verilmektedir. âyetin ibaresi iki mânaya delâlet etmektedir. Bunlardan ilki, alış verişin helal, ribâ'nın ise haram olduğu hükümüdür. İkincisi ise, alış verişle ribâ'nın aynı şeyler olmadığı yönündeki hükümüdür. Nassın ibâresinden çıkarılan ikinci hüküm asıl hükümüdür. Birinci hüküm, aslen kastedilen ikinci hükme tabi olarak gelmiştir. Nassın her iki hükme delâleti 'ibârenin delaletidir.'¹⁸

İşâretin Delâleti: Lafzın zâhirinin dışında delalet ettiği fakat işâretinden anlaşılan mânadır. Hanefî usûl bilginlerinden Serahsî işâretin delâletini, “nassın kendisi için sevk edilmemiş olduğu, ancak lafzın anlamının ziyade ve noksan-sız olarak teemmül ile bilinebildiği ve belâğî yönün kendisi ile tamam olduğu ve icâzın ortaya çıktığı” delâlet türü olarak tanımlamaktadır.¹⁹

İşâretin delâleti ile sabit olan mânaya örnek olarak وَعَلَى الْمَوْلُودِ لَهُ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ “Onların (annelerin) makûl ölçüler içinde yiyeceğini ve giyeceğini sağlamak çocuğun babasına aittir”,²⁰ âyeti örnek olarak verilmektedir. Annenin nafakasını karşılama yükümlülüğünü belirtmek amacıyla sevk edilmiş olan nassın işâreti yoluyla, nesep konusunda bir başkası ile ortaklığı olmaması hasebiyle, çocuğun nafakasından yalnızca ve tek başına babanın yükümlü olduğu hükümü çıkarılır. Burada lafızdan değil lafzın işâretinden çıkarılan bir anlamdır.

Aynı şekilde, يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَدَايَسْتُمْ بِدِينٍ إِلَى أَجَلٍ مُّسَمًّى فَاكْتُبُوهُ وَلْيَكُنْ بِكُمْ كَاتِبٌ بِالْعَدَلِ “Ey İman edenler, birbirinize belli bir süre için borçlandığınızda onu yazınız. Aranızda bir katib adaletli yazsın”²¹ âyetinden, yazılı vesikanın ticari anlaşmazlıklarda bir delil olarak kullanılabileceği mânası lafzın işâretinden çıkarılmaktadır.²²

Nassın Delâleti: Nassın delâleti ile sabit olan hüküm, “meskutun anı” (zikri geçmeyen) hakkında illet yoluyla sabit olan mânadır. Buna örnek olarak, نَا “onlara (Anne Babaya) öf deme”²³ âyetidir. Öf demekle ebeveyne eziyet verilmiş olur. İlet eziyet vermektir. Onları dövmek ise aynı illete tabidir. Ancak bu ifade metinde bulunmamaktadır. Öyleyse lafzın zâhirinde belirtilen aynı mânâ kıyasla zikri geçmeyen konulara da bulunmaktadır.²⁴ Değer bir örnek ise, إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَى ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا “Yerimlerin mallarını

¹⁷ Bakara 2/275.

¹⁸ Bkz: Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 226. ayrıca bkz. Şa'ban, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, s. 334.

¹⁹ Serahsî, *Usûl*, I/236.

²⁰ Bakara 2/233.

²¹ Bakara 2/282.

²² Bkz: Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 226.

²³ İsra 17/23

²⁴ Bkz: Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 227.

haksız olarak yiyenlerkarınlarına ancak bir ateş yemiş olurlar"²⁵ âyetidir. âyetin ibaresinde yetimlerin mallarının haksız olarak yenilmesinin yasaklama mânası vardır. Nassın delaletinden ise malların yakılması, telef edilmesi ve dağıtılması da yasaktır. Nassın delaletiyle Kıyas arasındaki farkı illetin tetkike ihtiyaç duyulmadan anlaşılabilirliği belirlemektedir. Kıyasta bu içtihat ile mümkünken, nassın delaletinde illet kendiliğinden bilinmektedir.

İktizânın Delâleti (الدال بلاقتضاء) Gazzâlî, iktizâyı, "lafzın delâlet etmediği, doğrudan söylenmeyen, ancak lafzın zaruretiden kaynaklanan bir delâlet türüdür", şeklinde tanımlar.²⁶ Buna örnek olarak, *حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخَنَازِيرِ* "Ölü, kan, domuz eti... size harak kılındı."²⁷ âyeti verilmektedir. Burada haram kılınan bunların kendileri değil, yenilmesidir.²⁸

Şatibî'de Lafzın Delâlet

Dilin en temel unsuru olarak kabul ettiği delâlet problemine Şatibî, geleneksel teorilerden farklı bir bakış açısı ile yaklaşmaktadır. Geliştirmiş olduğu delâlet teorisi lafız-mana ilişkisi temelinde kurulmuş olan diğer delâlet teorilerinden farklı bir sistematîğe sahiptir. Kendi delâlet teorisi çerçevesinde, lafzın anlama delâletini iki kategoride inceler.²⁹ Bunlar, aslî delâlet ve tâbî delâlettir.

Aslî Delâlet

Aslî delâlet, mutlak lafızlar ve ibârelerin mutlak anlamlara delâletini içermektedir. Bu delâlet düzeyinde eylemler bütün diller aynı ifadelerle anlatılır. Bütün dillerde ortak olan bu delâlet türünde dilsel iletişim lafzın mutlak anlamının iletilmesi biçiminde ortaya çıkmaktadır.³⁰

Tabî Delâlet

İkinci delâlet türü ise, belirli bir dilin sentaktik (nahiv), retorik (belağat) ve üslup özellikleri ile belirlenmektedir ve her bir dilin kendine ait anlatım özelliğidir. Belirli bir dilin üslup özellikleri anlatılan konuya bir takım yan anlamlar katmaktadır.³¹ Şatibî'ye göre dillerin, kendilerine özgü gramatik özellikleriyle

²⁵ Nisa 4/10.

²⁶ Gazzâlî, *el-Mustasfâ*, II/187.

²⁷ Maide 5/3.

²⁸ Bkz: Atar, *Fıkıh Usûlü*, s. 228.

²⁹ Şatibî, *el-Muvâfakât*, 2/44.

³⁰ Bkz., Şatibî, *el-Muvâfakât*, 2/ 44.

³¹ Bkz., Şatibî, *el-Muvâfakât*, 2/44-45.

farklılaşan ve çoğalan bu yan anlamlar, konuşanın (mütekellim) asıl amacını oluşturmaz. Bunlar asıl anlamı tamamlayıcı ve yardımcı olan yan anlamlardır.³²

Şatibi'nin delalet teorisine göre, asli delalet unsurlarının mânalara delaletinin sıhhati konusunda herhangi bir tartışma yoktur. Ancak tâbi delalet unsurlarının mânaya delaleti konusunda problemler bulunmaktadır. Yine de hakiki mânayı içermesi nedeniyle asli delalet tâbi delaletten önce gelmektedir.

LAFZIN MÂNAYA DELALETİNDE BAĞLAM ve KUR'ÂN İLİMLERİ

Dildeki lafız-mana arasındaki delalet ilişkisi konusu İslâm coğrafyasında farklı cevaplar bulmuş bir konu olarak karşımızda hala durmaktadır. Lafız mâna arasındaki ilişkiye dilin kendisi ile düşünce arasındaki bir ilişki olarak inceleyen Batı dilbilimi ise bu soruna nihâi olarak bütünlük anlayışı içerisinde değerlendirmektedir. Bu yaklaşım daha önceki çalışmalarda esas alınan "mânayı" tek tek lafızlarda arayan anlayışın yerine, dilin tüm birimlerinin birbiriyle ilişkili nitelikte olduğu anlayışını ikame etmeye çalışmıştır.³³ Bu anlayış çerçevesinde "mâna" sadece sözcüklerde değil, dilin tüm birimlerinin bütünlüğü ve dilin sistemi içerisinde aranmaya başlanmıştır.³⁴ Saussure *Course in General Linguistics* adlı eserinde dilin bir sistem içerisinde olduğunu iddia eder. Saussure burada anlamın öznel ve kişisel tecrübelere dayanmadığını bilakis ortak bir yapısal sistem içerisinde üretilen ve bu yapı içerisindeki üyelerce ortak kullanılan bir öge olduğunu öne sürmektedir. Bu görüşe göre lafız ile mâna arasındaki ilişkiyi belirleyen etkenler arasında dili kullananların kültürleri, nesneleri algılamaları sayılmaktadır. Buna göre dil, dünya görüşünü, düşünme tarzını her ferde verdiğinden ve toplum içerisindeki birey de yaşadığı kültürün tarihsel mirasını, düşünme tarzını ve nesneleri algılama şeklini, dil içerisinde kodlanmış olarak bulmasından dolayı, dilin içerisindeki lafızların ve sembollerin delaletini tespit etme bu unsurların (tarihsel ve toplumsal bağlam) kullanılabileceği üzerinde durulmaktadır.

Bağlam, "bir düşüncenin kendinden önceki ve sonraki düşünceye uygunluğu, o düşüncelere bağlı olarak anlamın belirmesi, bir dil biriminin, bir bütün içindeki konumu, bir sözün nerde, nasıl bir ortamda söylendiği, içinde ortaya çıktığı ve onun sayesinde anlaşılabilirdiği birbiriyle ilişkili ifadeler ağıdır" şeklinde tarif edilmektedir.³⁵ Bağlamlar genel olarak metin-içi ve metin-dışı olmak üzere

³² Şatibi, *el-Muvâfakât*, 2/44-45.

³³ Aksan, Doğan, *Her Yönüyle Dil*, s. 465-467.

³⁴ Aksan, *Her Yönüyle Dil*, s. 467-468.

³⁵ Bkz: Rickman, H.P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, s. 108

iki kısma ayrılmaktadır. Metin-içi bağlam (context) bir metinde mânâyı belirleyen metnin iç bütünlüğünü ifade etmektedir. Bu nedenle, lafızları bağlamından ayrı düşünerek tek başlarına ele almak onları anlamak için yeterli gelmemektedir. Lafzın anlaşılmasında metin içi bütünlük mânâyı vermekte yeterli kalmıyorsa veya metin-dışı bir karine ile anlam değişiyorsa burada metin dışı bağlamın varlığı söz konusudur. Metin-dışı bağlam ise tarihsel ve toplumsal bağlamlardan oluşmaktadır. Lafzın anlamını tespit ederken metin dışı bilgiler bize vahyin indiği tarihsel-kültürel şartları vermesi açısından önemlidir. Zira lafızlar tek başlarına bir mâna ifade etmezler. Ancak mantıksal bir bütünlük, tarihsel bir bağlam veya toplumsal bir sistem içerisinde anlam kazanırlar.

Metin-içi Bağlam

Vahiy, Allah ile insan arasında gerçekleşmiş olan sözlü haberleşme olarak tanımlanmaktadır. Bu haberleşmede Allah ile insan arasında ontolojik bir farklılık olmakla birlikte dil düzeyinde bir birliktelikten söz etmek mümkündür. Zaten haberleşme için zorunlu olan da aynı dilin kullanılmasıdır. Burada kullanılan dil insan dilidir. Kur'an için söz konusu olduğunda ise, Arapça'dır.³⁶

Arapça olması nedeniyle Kur'an dilinde Arap kültürüne ve hayat tarzına ait özelliklerin ve unsurların olması gayet tabiidir. Diğer bir deyişle Kur'an nazil olduğu hicaz bölgesinin dilsel ve kültürel özellikleri Kur'an'ın dil yapısını şekillendirmede etkin bir role sahiptir. Ancak Kur'an sadece bu Cahiliye dönemi arab dil sistemine bağlı kalmayıp yeni bir şekle büründürerek farklı bir yapı ortaya çıkarmıştır. Diğer bir deyişle, Kur'an nazil olduğu arabça lafızlara yeni mânalar yüklemiştir. Mesela, Arapça'daki, ملك, ظلم, كفر gibi kelimeler yeni anlamlara sahip olmuşlar ve cahiliye dönemine ait anlamlarını artık kaybetmişlerdir.

Bu nedenle her zaman bir lafza yüklenen ilk mâna Kur'an'daki mâna olmayabilir. Çoğu kez kelimeler ve cümleler, içinde bulundukları metin bağlamında farklı bir anlam ifade ederler. Kur'an lafızlarını metin içi bağlam çerçevesinde ele alarak anlaşılmasını sağlayan Kur'an ilimlerinin başında siyâk-sibâk ilmi gelirken ikinci olarak Münasebetü'l-Kur'an adıyla ilim bunu takip eder.

Tarihsel Bağlam

Lafzın anlamını tespit ederken metin dışı bilgiler bize vahyin indiği tarihsel şartları vermesi açısından önemlidir. Bu tarihsel verileri Kur'an ilimlerinden,

³⁶ Bkz: Şura 42/7; Yusuf 12/2; Ra'd 13/37; Şuara 26/195; Zümer 39/28; Fussilet 41/3, 44; Zuhuf 43/3.

Mekkî-Medenî, Esbab-ı Nüzul ve Nâsih-Mensuh adlı ilimler sağlamaktadır. Kur'an ilimlerinden surelerin Mekkî ve Medenî oluşları tefsir usûlünün en önemli konuları arasında bulunmaktadır. Mekke'de inmesi ya da Medine'de inmesi sûrelerin genel olarak birbirinden farklı tarihsel bağlamlara sahip olduğunu göstermektedir. Bu farklılık ise lafzın anlamını tespitinde fayda sağlamaktadır.

Tarihsel bağlamların bilinmesinin gerekliliğine dair olarak kaynaklarda zikredilen bir örnek konuyu açıklığa kavuşturmakta önemlidir. Bu rivayete göre, içkinin haram kılındığını bildiren âyet nazil olunca, sahabe Hz. Peygamber'e daha önce içki içip ölenlerin durumu nedir diye sorulmuş ve ardından da *يَسْ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ جُنَاحٌ فِيمَا طَعِمُوا إِذَا مَا اتَّقَوْا وَآمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ ثُمَّ اتَّقَوْا وَآمَنُوا ثُمَّ اتَّقَوْا وَأَحْسِنُوا* *iman edip güzel amel işleyenlere tattıklarından dolayı hiçbir günah yoktur.*" Maide, 5/93 âyeti nazil olmuştur. Ancak sebep-i nüzulünü dikkate almayan Osman b. Maz'un ve Amr b. Ma'di bu âyetin lafzına dayanarak içki içmenin mübah olduğunu iddia etmişlerdir. Bu nüzul sebebinin bilinmemesinden kaynaklanan yorum yanlışlığıdır. Âyetin kastı emir henüz inmeden önce vefat etmiş fakat içki içmeye devam etmiş müminler içindir. Yasak âyetinin inmesinden sonra sorulan sorulara karşılık verilen bir cevap niteliğindedir.

Toplumsal Bağlam

Lafızların ait oldukları toplumların kültürel bağlamları çerçevesinde ele alınması dilin kendi tabiatının bir kuralı olarak karşımızda durmaktadır. Zira bir dilin lafızları tek başlarına değil de, toplumsal bir sistem içerisinde kastedileni tam olarak ifade ederler. Yani lafız mânâ arasındaki ilişki, metin içi sistemle birlikte ayrıca kültürel ve toplumsal bağlam içerisinde de şekillenmektedir. Zira dil salt metinlerin veya onu konuşan fertlerin değil, bağlı bulunduğu kültürün ve toplumun bir parçasıdır. Bu nedenle mânâ tek tek lafızlarda değil, aynı zamanda içinde bulunduğu kültürel ve toplumsal yapı içerisinde aranmalıdır.

Kur'an'ın anlaşılmasında temel başvuru kaynaklarımızdan birini oluşturabilecek olan toplumsal bağlam bilgisi Kur'an söz konusu olduğunda muhatapları olan toplum bilgisi kast edilmiş ve daha çok da Arabilik ve ümmilik bilgisi olarak algılanmıştır. Zira Kur'an Arap ve ümmi bir topluma indirilmiştir. Kur'an'ın indirildiği toplumun kültür özelliklerini yansıtmakta olduğu mânâsına gelmektedir. Bu nedenle Emin el-Huli Kur'an'ı bu ilk muhatap kitlenin yaşam tarzını, ruhunu, mizacını kısaca kültürünü yansıtan bir eser olarak tanımlar.³⁷

³⁷ Bkz: Huli, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, s. 80-81.

Kur'an'daki lafızların mânalarının tespitinde bu kültürün öncelikle bilinmesi zorunlu olmaktadır. Mesela, *يَوْمَ يَنْفُخُ فِي الصُّورِ وَنَحْشُرُ الْمُجْرِمِينَ يَوْمَئِذٍ زُرْنَا* "O günde sūra üflesinir ve biz o zaman günahkarları gök gözli bir halde mahşerde toplanız"³⁸ âyetinde geçen *زُرْنَا* kelimesi Arapların sevmedikleri insanlar için kullanılan bir göz rengidir. Bu renk Araplarda uğursuzluk ve kötülüğün rengidir.

Kur'an vahyinin nüzul sürecinde Arap dili ve kültürü homojen bir yapıda olmayıp birbirinden farklı birçok inanç sistemi ve sosyal dokuyu içerisinde barındırmaktaydı. Kur'an'daki lafızlar Mekke'nin dar müşrik ve ticaretle uğraşan toplumundan başka, çöl hayatının içerisinde yaşayan bedevi kültür, Hz. İsmail'den kalan ve Allah inancına sahip Hanif kültür, Medine'de yoğun bir şekilde yaşayan ehli kitap toplumu da bulunmaktadır. Tüm bunlar birbirinden farklı kültürel yapıya ve kavramsal sisteme sahip farklı toplumlardır. Tüm bu toplumların oluşturdukları Arap dilini Kur'an çok farklı bir sistem içerisinde yeni bir kültürel yapı içerisinde kullanmaktadır.

Sonuç

Kur'an, Allah Teâlâ'nın kelâm sıfatının bir tecellisi olarak beşer diliyle Hz. Peygamber'e vahyedilmiş, bu yönüyle aşkın varlık düzeyinde olanın (*kelam-ı nefsi*), yaratılmışların düzeyine (*kelam-ı lafzî*) indirilmiş ve nihayet yazılı bir mushaf halinde bize kadar ulaşmıştır. Mahiyeti itibarıyla insanlığa gönderilmiş bir ilahi vahiy olması onda ontolojik olarak farklı dil özelliklerinin var olduğunu göstermektedir. Vahyin belli bir topluma, belli bir tarihsel kesitte ve o toplumun diliyle indirilmiş olması ve temelde insana hitap etmesi yönüyle de beşerin kullandığı dil özelliklerine sahip olmasıdır ki bu yönüyle indirilen vahyin insanlar tarafından anlaşılabilirliği sağlanmış olmaktadır. Beşerin anlama düzeyini göz önünde bulundurmakla birlikte ayrıca Kelamullah olması nedeniyle de, vahy dilinin beşerin kavrama yetisini aşan bir anlam içeriğine de sahip olduğunu göstermektedir.

Kur'an-ı Kerim'in bir lafız, kelam, metin/nass olması ve dinin temel ilke ve öğretilerinin bu söz kalıplarının içinde bulunmuş olması, tefsir tarihi boyunca genellikle lafız-mâna ilişkisini gündeme getirmiştir. Bu ilişkide lafzın mâna üzerinde bir koruyucu olma özelliği vurgulana gelmiştir. Ancak dilde asıl olan mânadır, lafız sadece bu mânayı kendi söz kalıpları içerisinde korumaktadır. Öte yandan anlama ve yorumlama faaliyetinde bir metin veya ifadede kullanılan lafızların öncelikle ve sadece ilk ve temel anlamlarını itibara alarak sonuca

³⁸ Taha 20/102.

varmak her zaman için doğru olmayabilir. Diğer bir deyişle, lafzî yorumlamanın âyetlerin gerçek/doğru delaletini tahakkuk ettirebileceği kabul edilse dahi, murad-ı ilahiye tahakkuk ettirmeye yeterli gelmeyebilir. Dolayısıyla Kur'an'ı anlamak için, Allah'ın (mütekellimin) gaye ve maksatlarını tespit etmek esastır. Ancak bu gaye ve maksadı sadece lafızlardan yola çıkarak elde etmek her zaman için mümkün değildir.

Kur'an'ı anlamada lafızcı yaklaşım âyetlerdeki mânayı bulmada yetersiz kalmaktadır. Zira lafzın delaletinin tespitinde dilin bizzat kendisi bazı engeller çıkarabilmektedir. Meselâ metinde geçen kelimelerin müşterek anlamlı olması ve hangi anlamının kastedildiği, genel anlamlı ifadelerin olması ve bunların kapsamı, hakikî anlamda mı yoksa mecaz anlamda mı yorumlanacağı lafız eksenli yorum problemlerine birer örnektir. Bunların tespitinde ve anlaşılmasında müfessirlerin görüş ayrılığına düştükleri de bir gerçektir. Dolayısıyla lafız merkezli bu yorum problemleri, sadece Kur'an'ın kendi lafız ekseninde yorumlanmasıyla çözüme kavuşturulamaz. Bu nedenle müfessirin, mânayı tespitte çaba göstermesi ve farklı metotlarla buna ulaşması önem arz etmektedir. Bu bakımdan Kur'an yorumunda, bağlam niteliğindeki lafzî karînelerin yanı sıra metin hârici karînelerin de dikkate alınması gerekmektedir. Özellikle Kur'an'ın dil yapısını, ondaki lafız-mana ve siyâk-sibâk ilişkilerini, sûre ve Kur'an bütünlüğünü bilmek ayrıca âyetlerin tarihsel ve toplumsal bağlamlarını da göz önünde tutmak gerekmektedir. Kur'an'da mutlak olarak anlatılan bir ifade bir başka yerde takyid edilmekte, umumlar tahsis, müphemler ve bazı garib kelimeler tebyîn edilmektedir. Ayrıca Kur'an'ın kime indiği ve muhatapların kültürel kimliğinin ne olduğu bilinmeden sadece lafız, luğat ve terkipler üzerinde durarak Kur'an'ı anlamak, mânayı tespitte yeterli görülmemektedir.

Bu nedenle mânanın Kur'an'ın dil ve üslub özelliklerine, metin içi ilişkiler ağına, tarihsel ve toplumsal bağlama sahip olduğunu göstermektedir. Öyleyse Kur'an'ı anlamak ve yorumlamak için öncelikle Arapçayı bilmenin yanında Kur'an'ın lafız türlerini ve bulundukları bağlamın ne olduğunu bilme zorunluluğu bulunmaktadır. Kendine has bu dil ve üslup yapısı içerisinde Kur'an'ı anlama ve yorumlama murad-ı ilahiye tespitinde öncelikli kurallardan birisi olmaktadır. Klasik tefsir usûlü bunların farkında olarak farklı Kur'an ilimlerini geliştirmiştir. Ancak dil bilimin vermiş olduğu kolaylıklar neticesi Tefsir usûlünün daha çok lafzî yorumlarken kullandığı ilimler metin içi bağlam bilgisi çerçevesinde kalmıştır. Bazı lafızların delaletlerinin tespitinde, metin dışı olarak nitelendirebileceğimiz, tarihsel kültürel/toplumsal bağlam bilgisinin gerekliliği

ortada olmasına rağmen tefsir usulünün bu tür bilgileri kullanmada henüz bir yeterliliğinin olmadığı da görülmektedir. Özellikle toplumsal bağlam bilgisinin eksikliği lafızlara mânâ verirken yanlış ve eksik sonuçlara ulaşmaya neden olabilmektedir. Zira lafızlar bir metin içerisinde tek başlarına değil de, bir sistem içerisinde bulunmaktadırlar. Bu nedenle tarihsel ve toplumsal bağlam bilgisi bize lafızların mânâlarını anlamada hayati derecede yardımcı olacağından tefsir usulünün buna yönelik çalışmalar yapması zorunlu görülmektedir.

Kaynakça

- Akarsu, Bedia, *Dil-Kültür Bağlantısı*, İstanbul 1955.
- Aksan, *Her Yönüyle Dil*, Ankara 1995
- Atar, Fahreddin, *Fıkıh Usûlü*, İstanbul 1992
- Cevizci, Ahmet, *Felsefe Sözlüğü*, Ankara 1996
- Demir, Ö.; Acar, M., *Sosyal Bilimler Sözlüğü*, İstanbul 1993
- Ebû Hayyan, *Tefsirü'l-Bahri'l-Muhit*, Beyrut 1983
- Cürcanî, Abdülkahir b. Abdurrahman b. Muhammed, *Delâilü'l-İcâz*, Kahire 1992
- Ebherî, Fadl b. Ömer, *İsagoci*, İstanbul 1269.
- Gazzâlî, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed, *el-Mustasfâ*, Kum 1368.
- Huli, Emin, *Kur'an Tefsirinde Yeni Bir Metot*, (trc. Mevlüt Güngör, İstanbul 1995
- Izutsu, T., *God and Man in the Koran*, Tokyo 1964
- İbn Cinnî, Ebu'l-Feth Osman, *el-Hasâis*, (thk. M. Ali Neccar) Mısır trs
- İsfehânî, Ragıb, *el-Müfredât*, Beyrut 1997
- Kâfiyeci, *Kitâbü't-Taysir fî Kavaidi 'İlmi't-Tafsir*, (thk. İsmail Cerrahoğlu) Ankara 1974
- Korkmaz, Zeynep, *Gramer Terimleri Sözlüğü*, Ankara 1992
- Lyons, John, *Kuramsal Dilbilime Giriş*, (çev. Ahmed Kocaman, Ankara 1983
- Milner, Andrew, *Contemporary Cultural Theory*, London 1994
- Molla Fenârî, Aynu'l-Âyân, Dersaadet 1325
- Ömer, Ahmed Muhtar, *'İlmu'd-Delale*, Kahire: Alemu'l-Kütüb, 1988
- Pezdevî, Fahrü'l-İslâm Ali b. Muhammed b. Hüseyin, *Kenzü'l-vusûl ilâ Ma'ri-feti'l-Usûl*, Beyrut 1994
- Rickman, H.P., *Anlama ve İnsan Bilimleri*, (çev. Mehmet Dağ, Ankara 1987
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebû Sehl, *Usûl*, Beyrut 1973

Şa'ban, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları*, (çev. İbrahim Kâfi Dönmez) Ankara 1990.

Şatibî, Ebû İshak İbrahim b. Musa b. Muhammed, *el-Muvâfakât*, (thk. Abdullah Dırâz) Kahire, tsz

Taştan, Osman, "İslâm Hukukunda Literalizm: Anahatlarıyla Mukayeseli Bir Analiz", *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, IX/1996, sayı: 1-4, s.145

Whorf, Benjamin Lee, *Language, Thought and Reality*, Cambridge 1956

Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire, 1976

Zerkanî, Muhammed Abdulazim, *Menahilu'l-İrfan*, Beyrut, 1995